

РОЛЬ ТВОРЧОЇ МЕНШОСТІ У ФОРМУВАННІ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ: РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ В. ЛИПІНСЬКОГО В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Розглядається феномен національної еліти, механізми її формування та реалізації нею націєтворчої місії. Аналізуються світоглядні та соціально-структурні пріоритети різних типів еліти, що перебувають у стані перманентної боротьби за домінування у сучасному світі.

Ключові слова: еліта, тип еліти, національна еліта, творча меншість, цінності.

Rozumny Maksym. Rola mniejszości twórczej w kształtowaniu się narodu politycznego: recepcja idei W. Lipińskiego we współczesnych warunkach.

Artykuł jest poświęcony fenomenowi elit narodowych, mechanizmom ich kształtowania się i realizacji elitami misji tworzenia narodu. Analizie poddano światopoglądowe i socjalno-strukturalne priorytety różnych typów elity, które przebywają w stanie stałej walki za dominację we współczesnym świecie.

Słowa kluczowe: elita, typ elity, elita narodowa, mniejszość twórcza, wartości.

Розумний Максим. Роль творческого меньшинства в формировании политической нации: рецепция идей В. Липинского в современных условиях.

Рассматривается феномен национальной элиты, механизмы ее формирования и реализации ею миссии создания нации. Анализируются мировоззренческие и социально-структурные приоритеты разных типов элиты, которые находятся в состоянии перманентной борьбы за доминирование в современном мире.

Ключевые слова: элита, тип элиты, национальная элита, творческое меньшинство, ценности.

Rozumnyi Maksym. The role of the creative minority in shaping the political nation: Reception V. Lypynski's Ideas in modern terms.

The article is devoted to nation-creative mission of national elite, its formation and determinations of this process. Mental and psychological priorities of different types of elite are analyzed. Also author accented on modern period of struggle between different types of elite.

Key words: elite, type of elite, national elite, creative minority, values.

Дослідники ідейної спадщини В. Липинського наголошують на суперечливості його класократичної утопії щодо вирішальної ролі аграрної верстви хліборобів-власників у становленні національного організму. Поєднання консервативного скептицизму стосовно можливості вдосконалення чи зміни природи людини з політично-релігійним месіанізмом в уявленні про можливість волюнтаристичного історичного чину організованої творчої (в соціальному розумінні) меншості створює передумови для рецепції ідей В. Липинського в сучасній Україні [1]. Адже події того сторіччя, що минуло з часу першої національної української революції, лише підтвердили слухність скептичної настанови в сенсі прогресу людяності. А нинішня ситуація, що склалася в першому двадцятиріччі незалежності України, аж надто очевидно ставить на порядок денний питання про націєтворення, як виключну місію національної самоорганізованої меншості.

Після засвоєння цих двох ідей В. Липинського варто звернути увагу і на третю зауважену ним – містичну складову національного проекту, — яку бажано взяти до уваги ідеологам і практикам національного будівництва. Цілком доречно буде сформулювати її словами самого філософа: «Коли в данім етнографічно-відміннім колективі містична ідея нації не існує хоч би в найбільш примітивнім стані, але як щось само для себе, щось не вимагаюче доказів, то «доказати» національну окремішність такого колективу раціоналістичними «ученими» доказами, «видавництвами і школами» усвідомити національно такий колектив неможливо» [2].

Отже, для успішного засвоєння інтелектуальних надбань минулого бажано визначити той сучасний контекст, у якому роль національної еліти нині реалізовується, а також загальні

закономірності участі еліт в соціальному житті, які виявила раціональна рефлексія в цьому феномені з часу появи перших теорій еліти.

Поняття еліти сьогодні може тлумачитися у двох значеннях, залежно від того, в якому вимірі окреслюється даний феномен. У діяльнісному вимірі елітою постає неформалізована категорія членів суспільства, що в силу певних обставин є носіями й реалізаторами певних суспільних ідей або проектів суспільної (спільнотної) самореалізації. У соціально-структурному вимірі йдеться про соціальні групи, до функцій яких належить управління економічними, політичними і духовно-культурними процесами життя спільноти.

Таким чином, основні сфери суспільного життя розподіляються як сфери впливовості тієї чи іншої групи еліти. Приватні інтереси — переважно сфера компетенції економічно-господарської еліти. Військово-адміністративна еліта виступає в ролі силового регулятора соціальних відносин: вона встановлює закони для реалізації інтересів на основі утверджених цінностей. Самі ж колективні цінності переважно перебувають у віданні духовно-інтелектуальної еліти.

У традиційному суспільстві ці виміри значною мірою збігаються, що забезпечується відповідними нормами, ритуалами, підходами до соціалізації, системами соціального відбору. Але у сучасному суспільстві ці механізми або ліквідовані, або існують у рудиментарному вигляді. Тому відновлення відповідності соціальної структури діяльнісному розподілу функцій здійснюється комунікативними засобами.

Кожен тип еліти має свої цінності і принципи, які він проектує на суспільну організацію. Наприклад, суть діяльності економічної верстви — задоволення фізичних потреб людей; суть діяльності військової верстви — підтримання права і захоплення/захист життєвого простору, а діяльність духовної верстви — підтверджувати присутність блага і його проявів у житті спільноти і людини.

Сила брахманів і кшатріїв — у їхньому ставленні до смерті (здатності не боятися смерті), сила вайш'ів — у їхньому ставленні до життя (здатності цінувати життя у всіх його проявах).

Домінування одного з типів пов'язане з домінуванням його принципів і цінностей. При цьому цінності й принципи інших типів або перебувають у репресованому вигляді, або підпорядковуються (легітимізуються через встановлення відповідності або зв'язку) з цінностями та принципами домінуючого типу.

Одним із визначальних чинників суспільного життя, який формує тип політичної організації, панівні цінності й характер суспільної комунікації є боротьба еліт за панування. Вона є такою ж традиційною боротьбою, як і боротьба спільнот за панування. За певних умов ці два конфлікти поєднуються в один, і тоді спільнота, очолювана однією верствою, веде боротьбу з іншою, очолюваною елітою-антагоністом. Такого роду боротьба найчастіше має характер ідеологічно вмотивованої та нерідко набуває масштабу «протистояння цивілізацій».

Залежно від того, яка верства при владі, формується запит на певний різновид духовно-культурної діяльності. У класичній схемі брахмани пов'язані з кшатріями. Військові забезпечують збір ресурсів: захист своєї території і здобуття військової здобичі. Брахмани легітимізують владу перед масою і контролюють моральний стан кшатрійської верстви, зокрема, стримують від надмірної корисливості й здирництва, спонукають її до самопожертви, подвигів, мотивують її славою і уявленням про суспільне благо.

Брахмани для кшатріїв формують і підтримують поняття справедливості та сакральної місії спільноти чи людства в цілому. Кшатрії під впливом брахманів зберігають поняття честі й порядку, а також пропагують їх всьому суспільству.

Стосовно вайш'ів такі мотивації значною мірою втрачають свою чинність. Натомість у суспільстві під впливом цієї верстви виникає запит на комфорт, розваги, блазнювання. Інтелектуальна чи духовна творчість вимірюється комерційним успіхом, адміністративне становище використовується для накопичення стартового капіталу та інше. Відповідним чином змінюється функція духовно-культурного проводу та його обличчя. Вайш'ям не потрібна інтелігенція, їм потрібен блазень, або такий самий вайш'я, який надає «культурні послуги».

Одним із найпоширеніших видів інтелектуальної діяльності за цих умов стає журналістика. Інші жанри — шоу, комедії, «корисна інформація» утилітарного призначення.

Зауважимо, що розподіл надлишку суспільного продукту може контролюватися або військовими адміністраторами, або суб'єктами бізнесу і виробництва. Залежно від цього необхідно розрізняти етатизм і капіталізм, як основні моделі суспільного устрою [3].

Нинішня тенденція — домінування капіталістичної моделі та відповідно — криза військово-адміністративної, а також пов'язаної з нею духовної верстви. Це домінування забезпечується зосередженням основних ресурсів у руках представників бізнесу, їх переважним впливом на функціонування державних інституцій, їхнім пануванням у масовій комунікації, а також ідеологічними концептами демократії, свободи, рівності.

Основною передумовою панування «третього стану» є деградація двох «перших», нездатність їхніх представників у конкретних історичних умовах виконувати функцію збереження і відтворення суспільного блага та занепад відповідних інституцій — церкви, монархії, шляхти. Цю функцію перейняла в них торгівельно-реміснична верства, яка почала концентрувати в своїх руках дедалі більший обсяг сукупного продукту. У Європі цей перехід суспільного проводу ознаменований подіями Реформації, про що писав М. Вебер. На етапі свого зародження буржуазія взяла на себе турботу про моральний і ціннісний стан суспільства й стала поборником релігійних чеснот і пуританської поведінки нарівні з утвердженням політичних свобод (міського самоврядування, а згодом і республіканізму), приватної власності й ринкової конкуренції.

Ідеологічний зміст боротьби еліт полягає в протиставленні цінностей однієї варни цінностям іншої. У контексті такої боротьби формуються і занепадають основні ідеї суспільного розвитку.

У внутрішній політиці сучасних держав традиційним є поділ на егалітарну й аристократичну політичну традицію, що набуває упродовж історії численних метаморфоз і різнотлумачень. Уцілому питання зводиться до вибору між принципом соціальної стратифікації і закріплення системи привілеїв духовно-адміністративного проводу та принципом змішування варн в інтересах торгово-економічної верстви.

Базова егалітарна настанова має своє втілення у ліберальній та соціалістичній аксіологіях, у той час як аристократична інтенція соціальної організації реалізовується в консервативній та комуністичній доктринах. Усередині цих ціннісних об'єднань виділяють переважання лівих і правих течій — соціалізм та комунізм, з одного боку, й лібералізм та консерватизм, з іншого.

На аксіологічному рівні відмінність між лівою і правою доктриною полягає в тому, що визнається первинним — благо індивіда чи благо колектива (спільноти).

Ліві і праві аксіології зводяться до систем аргументації на користь однієї з двох моделей розподілу суспільних благ, або ж колективного ресурсу спільноти. Права настанова передбачає його концентрацію за рахунок реалізації переваг одних індивідів над іншими, а ліва — більш рівномірний розподіл між усіма членами суспільства. Соціал-демократія в цьому розумінні є специфічною настановою, яка передбачає на основі елітаристських механізмів концентрації ресурсів запровадження додаткових механізмів часткового перерозподілу сукупного продукту з метою підтримання ресурсу колективного блага. Така настанова будується на уявленні, що спільне благо витворюється і розподіляється виключно всередині спільноти, як у замкнутій системі, а не виборюється однією спільнотою в конкуренції з іншими спільнотами.

Аксіологічні відмінності є найбільш сталими формами соціальних преференцій, що дозволяє розрізняти за цією ознакою не лише підходи до суспільної організації в межах однієї спільноти, але й виробити доволі адекватні моделі міжспільнотної комунікації (відображені у теорії міжнародних відносин). У цих принципах цілком очевидно знаходять своє відображення особливості панівних еліт, що обіймають лідируючі позиції в певних спільнотах. Виразні риси станових преференцій і властивих тим чи іншим варнам цінностей знаходимо в загальноприйнятій класифікації підходів, що відображають мотивацію суб'єктів міжнародної політики за Г. Моргентау.

Реалізм, як підхід до міжнародних справ, спирається на принципи і цінності касти воїнів, в основі яких лежить право сильного та імператив панування в його фізичному вираженні (у т.ч. в сенсі контролю над територіями). Такий підхід сьогодні реалізовано, зокрема, в концепті «геополітики», що відображає потребу спільноти контролювати території в якості універсального політичного імперативу.

Лібералізм, як політична тенденція, є концептуальним виправданням експансії торгово-господарської верстви та її намагання підпорядкувати економічним законам вигоди і прибутку від обороту капіталу всю сферу людських взаємин. Лібералізм представлений в семантичному полі світової політики ідеєю глобалізації та стратегією «експорту демократії».

Конструктивізм, що визначає ключову роль історично сформованих елементів суспільної свідомості в реальному позиціонуванні та поведінці спільнот, є типовою рефлексивною позицією представника інтелектуальної верстви, який не має власного інтересу в «земних справах», але натомість схильний ставити під сумнів цінності, якими хтось інший прикриває свої групові або приватні інтереси. При цьому варто зауважити, що все ж більшість соціально адаптованих представників духовно-інтелектуальної верстви обслуговують сьогодні ідеологічні концепти реалістів-адміністраторів і лібералів-торговців.

Нація не може існувати без провідної верстви, якщо розуміти під останньою не власників маєтків і титулів, а спільноту людей, здатних мислити і діяти у вимірі національних завдань. Таку еліту неможливо створити штучно. Необхідно створити інтелектуальні та моральні умови: те, на чому буде вихована свідомість і психологія цієї провідної верстви.

Самоусвідомлення еліти відбувається через посвячення. Породження еліти народом є неможливим, оскільки сама цілісність народу є ідеєю, що первісно має утвердитися в свідомості його еліти. Відтак народ, який не знає, що він народ, не має імені й атрибутів своєї окремішності, мав би спочатку сформувати якимось чином цю цілісність свого буття, а потім спродувати суб'єкта її усвідомлення і реалізації. Очевидно, що йдеться про певну фікцію, засіб легітимізації своїх націєтворчих зусиль для групи, що недостатньо емансипована для повноцінного виконання функції національної еліти.

Необхідною умовою її остаточної емансипації є не стільки «визнання» власного народу, скільки визнання іншими національними елітами в якості партнера чи конкурента. І це зовнішнє визнання лишається вирішальним фактором самоствердження еліти попри всі культуротворчі та ідеологічні її напрацювання. У цьому контексті набагато дієвішим (очевиднішим) є саме негативна форма визнання — справжня еліта народжується лише в боротьбі за свої пріоритети. Таким чином, окреслюється алгоритм формування повноцінної національної еліти: посвячення ззовні — усвідомлення власних пріоритетів — боротьба з конкурентами — утвердження атрибутів корпоративності (символів поразок і перемог).

Зауважимо, що принцип відтворення еліти — спадкоємність. Вона є природним механізмом відбору інформації та коректування програми, що є найбільш складними операційними елементами механізму інноваційного самовідтворення соціуму.

В українському контексті спадкоємність порушено на найвищих рівнях суспільної організації — династичного і конфесійного центру, а також національної аристократії. Тому вищі рівні організації мають зрости на основі нижчих рівнів. Подібне завдання вирішувалося у IX ст. н.е. Тоді були запрошені норманські князі й грецькі священики.

Однак щеплення еліти буде успішним лише в тому разі, коли воно завершує процес самоорганізації еліти. Така самоорганізація може призвести й до виділення внутрішньої аристократії (династія Романових у Московії). У цьому разі виховання аристократії лягає повністю на плечі еліти нижчого рівня (сюжет із Предтечею). Тоді про спадкоємність уже не йдеться, а лише про передачу певного «тексту» — культурного комплексу, насиченого відповідними ідеями. Комплекс ідей може тривалий час формуватися елітою нижчого рівня, поки він не знайде реципієнта, прикметною рисою якого є готовність до самопожертви. Цей механізм відображений у біблійному сюжеті про пророків, предтечу і месію.

Один із сюжетів цього внутрішнього преображення національної еліти — конфлікт діти — батьки, від яких немає чого успадкувати для завдань майбутнього. Особливу цінність набуває в цих умовах індивідуальний досвід і здатність його адекватного витлумачення і соціальної рецепції.

Нині є необхідність сформулювати не стільки нову ідею, скільки актуальну мету для нації. Чому досі цього не було зроблено національною елітою? Тому що формування таких завдань здійснюється на вищих щаблях суспільних комунікацій, що побудовані ієрархічно. Вертикальна мобільність наших інтелектуалів і духовних провідників у цих сферах контролюється чужими елітами. Ті з українців, яких допускають до функцій репрезентації глобальних трендів, проходять жорсткий відбір, або ж рекрутуються в чужі цілі і стратегії.

Відмітимо, що Україна має фахівців з усіх сфері галузей, що могли б прислужитися розробці й реалізації національної стратегії та політики. Однак бракує суб'єкта такої політики і стратегії — спільноти посвячених у національні цілі, носіїв національних цінностей і чеснот. Бракує також сформульованого змісту цих цілей, цінностей і чеснот. Таким суб'єктом не обов'язково мають бути представники державної бюрократії. Але цей національний провід повинен мати канали впливу на дві категорії — силовиків (військову й адміністративну еліту) і духовенство (культурну еліту).

Організована на основі спільної мети національна еліта постає перед необхідністю поширення свого впливу на існуючу соціальну ієрархію. Її найпершими завданнями є: підпорядкування адміністративної влади національним цілям; підпорядкування економічної влади національним цілям та підпорядкування інтелектуальної влади національним цілям.

1. *Галушко К.* Консерватор на тлі доби. В'ячеслав Липинський і суспільна думка європейських "правих" / К. Галушко. — К. : Темпора, 2002. — С. 226–227.

2. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму: Пис. 1919–1920 рр. / В. Липинський // Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.: Документи і матеріали. — Мюнхен : Сучасність, 1983. — Т. 1. — С. 504.

3. *Кастельс М.* Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; [пер. с англ.]. — М. : ГУ ВШЭ, 2000. — С. 438.